

Łodyńska-Kosińska, Maria

Katalogowanie dokumentacji architektonicznej i urbanistycznej w aktach Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych

Ochrona Zabytków 22/1 (84), 54-58

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ków w omawianym zakresie do kosztów ogólnych zakładu, a nie do kosztów działalności pozaoperacyjnej⁷.

Biorąc pod uwagę perspektywę skrócenia tygodnia pracy rozważa się już w chwili obecnej poważne problemy związane z ośrodkami rekreacji i wypoczynku dla mas pracujących. Należy wskazać na wiele zespołów zabytkowych które mogą i powinny stać się nader atrakcyjne pod tym kątem widzenia. W dobie rozwoju komunikacji i zwiększenia się środków masowego przewozu czy też indywidualnej motoryzacji — nawet dalej położone od miejsc pracy ośrodki nabierają większego znaczenia i winny być uwzględniane w poszukiwaniach miejsc ciszy i wypoczynku.

⁷ Godne podkreślenia są przykłady dobrych chęci wykazanych np. przez Zakłady Mechaniczne „Zamech” w Elblągu w odniesieniu do patronatu nad „Galerią

Postulatem generalnym wynikającym z powyższych rozważań byłoby udzielenie priorytetu wydatkowania funduszy na sprawy kultury przez wielkie zakłady przemysłowe i instytucje do których bezsprzecznie należy zaszczytna misja sprawowania pieczy nad zabytkami — w zrozumieniu Ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach — mówiącej, że „Ochrona dóbr kultury, stanowiących dorobek myśli i pracy wielu pokoleń, jest obowiązkiem Państwa i powinnością jego obywateli”.

mgr Marian Paździor
Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków
Warszawa

EL” mającą siedzibę w dawnym kościele NMP w Elblągu czy też poruszana już wyżej sprawa zabytków Kazimierza Dolnego i Janowca n/Wisłą.

LA PARTICIPATION DES ETABLISSEMENTS INDUSTRIELS DANS LA PROTECTION ET LA RECONSTRUCTION DES MONUMENTS HISTORIQUES D'ARCHITECTURE EN POLOGNE

L'une des formes de la sauvegarde des monuments historiques d'architecture en Pologne est leur affectation aux établissements industriels qui, en tant qu'usagers futurs, sont chargés de réaliser les travaux de conservation indispensables, et de l'adaptation du monument à leurs besoins. A l'heure actuelle, presque dans toutes les voïevodies — sauf celles de Szczecin, de Varsovie et de Wrocław, les établissements industriels s'occupent de la sauvegarde des monuments historiques de l'architecture, des constructions industrielles anciennes et des recherches archéologiques. Malgré l'attrait des objectifs proposés et les profits que les entreprises peuvent en tirer,

cette action se heurte encore à certaines difficultés qui résultent surtout de l'incompréhension des valeurs historiques des objectifs en question. Une autre difficulté non moins grave, naît de l'absence de prescriptions juridiques concernant les fonds dont disposent les établissements industriels. Malgré quelques succès dans ce domaine, les résultats positifs de la coopération de ces établissements à l'action de sauvetage des monuments historiques, incline à propager ce genre d'activité ainsi qu'à rechercher la façon dont on pourrait éliminer les causes des quelques inconvénients qu'elle comporte encore actuellement.

MARIA ŁODYŃSKA-KOSIŃSKA

KATALOGOWANIE DOKUMENTACJI ARCHITEKTONICZNEJ I URBANISTYCZNEJ W AKTACH KOMISJI RZĄDOWEJ SPRAW WEWNĘTRZNYCH*)

Jedną z prac, jakie zostały podjęte przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie — jest, prowadzone od dwóch lat przy współudzia-

le Archiwum Głównego Akt Dawnych, katalogowanie materiałów rysunkowych z zakresu architektury i urbanistyki, wchodzących w

* W 1967 roku dział Archiwum Ośrodka Dokumentacji Zabytków rozpoczął prowadzenie systema-

tycznych kwerend, mających na celu gromadzenie źródłowych materiałów dokumentacyjnych do dzie-

skład zespołu akt Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych (KRSW), jednej z kilku równorzędnych instancji, sprawujących zarząd na terenie Królestwa Polskiego po Kongresie Wiedeńskim, a powołanych do życia artykułem 76 Konstytucji z r. 1815. KRSW składało się z kilku Wydziałów, poświęconych różnym zagadnieniom gospodarki państwowej. Wydział Administracji obejmował m. in. zakresem swej władzy sprawy miast, po 1833 roku skupione w tzw. Sekcji Miast. Wszelkie zagadnienia i posunięcia lokalnej gospodarki miejskiej wymagały uzgodnienia z tym organem, trwało to aż do rozwiązania KRSW w r. 1868.¹⁾

Materiały objęte omawianym tu katalogowaniem, pochodzą zatem głównie z okresu pięćdziesięcioparolecia 1815—1868, jednak do woluminów tych KRSW włączyła w swoim czasie jeszcze pewną część akt z okresu wcześniejszego, dotyczących obszaru Księstwa Warszawskiego oraz zaborów pruskiego i austriackiego. Tak więc niewielka część katalogowanej dokumentacji datuje się jeszcze z pierwszego piętnastolecia XIX w. Praca prowadzona przez mnie z ramienia ODZ, nie obejmuje Varsavianów, których opracowanie przygotowuje dr. Daniela Kosacka, kustosz działu Kartografii AGAD.

Akta KRSW — to zbiór korespondencji pomiędzy władzami lokalnymi i centralnymi, ściślej: pisma nadsyłane w różnych sprawach przez władze lokalne, obok których figurują brudnopisy odpowiedzi, lub odręcznie formułowane na marginesach opinie i decyzje KRSW. Wśród tych dokumentów znajdują się liczne rysunki i plany architektoniczne i urbanistyczne, nadsyłane jako ilustracja spraw poruszanych w korespondencji, lub jako projekty przedstawiane do zatwierdzenia. Ilość tych materiałów zachowanych w aktach, jest niewspółmiernie mniejsza od ich ilości niegdyś faktycznie dostarczanej. Jak widać z licznych próśb władz lokalnych o zwrot nadesłanego rysunku — sporządzanie dostatecznej ilości kopii musiało nastroić pewne trudności. Toteż większość akt, wzmiankujących o przekazywanych jednocześnie rysunkach, pozbawiona jest tych załączni-

ków. Co więcej, te które przetrwały, zawierają często — zwłaszcza jeśli idzie o dokumentację architektoniczną — projekty budynków które z tych czy innych względów nie uzyskały zatwierdzenia KRSW; jako niepotrzebne przy realizacji, pozostały w aktach, co nie pozbawia ich cennej wartości informacyjnych. Obok tego zachowała się jednak poważna ilość dokumentacji obiektów zrealizowanych, lub, co szczególnie cenne — obiektów zabytkowych, przeznaczonych do przebudowy lub rozbiórki, a odtworzonych w stanie wówczas aktualnym.

Ogólnie, materiał dotyczący architektury zawiera największą ilość projektów typowej, małomiasteczkowej zabudowy mieszkalnej, ale obok tego dość licznie reprezentowane są budynki użyteczności publicznej, których wzniesienie stało w związku z intensywnym rozwojem gospodarczym i administracyjnym miast, zwłaszcza w pierwszym trzydziestoleciu XIX w. Z okresu tego, zamkniętego klęską powstania 1831 r., pochodzi wiele projektów nowo zbudowanych, lub przebudowanych ratuszy, budynków rządowych w miastach wojewódzkich, teatrów oraz inwestycji o charakterze produkcyjnym, jak: cegielnie, browary, gorzelnie, rzemieślnicze, cukrownie, lub usługowym, jak: szpitale, kramy, spichrze, zajazdy itp. W zakres tych materiałów nie wchodzi zasadniczo dokumentacja dotycząca architektury sakralnej, której sprawy podlegały innym władzom centralnym. Sporadycznie jednak trafiają się rysunki z tej dziedziny, np. w związku z przebudową opuszczonego kościoła na teatr. Notabene, jeden z związanych z taką sprawą rysunków, ujawnionych w toku omawianego katalogowania, zdołał się już przyczynić do identyfikacji pozostałości romańskiego kościoła w Płocku. W innym wypadku wyszły na jaw niepublikowane dotychczas szczegółowe projekty teatru z lat dwudziestych XIX w.

Dokumentacja urbanistyczna posiada ilościową przewagę nad architektoniczną. Nadsyłana bywała głównie w związku z akcją regulacji planów miejskich, albo zakładaniem oddzielnych „rewirów” dla ludności wyznania mojżeszowego. Jednak przy okazji zatwierdza-

jów sztuki polskiej, mecenatu artystycznego, historii i konserwacji obiektów i zespołów zabytkowych. Materiały wyselekcjonowane z bogatych zasobów archiwalnych, po zinwentaryzowaniu i zmikrofilmowaniu, staną się źródłem informacji naukowej, niezbędnym dla prac konserwatorów i historyków sztuki. Powstająca w wyniku kwerendy kartoteka, udostępniona w Ośrodku, umożliwi za pomocą regestu i sygnatury szybkie dotarcie do właściwego dokumentu, a możliwość eksponowania mikrofilmu poprzez czytnik w wielu wypadkach uczyni zbędnym sięganie do oryginału. Kwerendą objęte są zarówno materiały tekstowe jak ikonograficzne. W pierwszym etapie prace rozpoczęto w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie w zespole akt KRSW oraz w następujących zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie:

w dziale Rękopisów Biblioteki Czartoryskich (długofalowa kwerenda tekstów), dziale Rycin i Rysunków Zbiorów Czartoryskich i w dziale Rycin Rysunków i Akwarel M. N. Wyniki kwerend materiałów ikonograficznych będą stopniowo opracowywane do druku i wydawane w serii A „Biblioteki Muzealnictwa i Ochrony Zabytków”, analogicznie do „Katalogu Rysunków z Gabinetu Rycin BUW” (t. IV i V). Dla bliższego zorientowania czytelników w charakterze prowadzonych prac drukujemy niniejszy komunikat, dotyczący jednego z odcinków badań podjętych przez ODZ. (Kierownictwo Działu Archiwum ODZ).

¹⁾ Dane te czerpie ze Wstępu do Inwentarza zespołu akt KRSW (AGAD), zredagowanego przez mgr. K. Morawską. W-wa 1961 r.

nia projektów architektonicznych wymagane było nadsyłanie tzw. planów sytuacyjnych, czyli fragmentów planów miejskich, ukazujących położenie projektowanej budowli w stosunku do otoczenia. Również melioracje polegające np. na brukowaniu ulic, budowaniu kanałów i ścieków, a także sprawy fiskalne i niektóre administracyjne, ilustrowane bywały fragmentami, lub całością planów urbanistycznych. Cały ten materiał graficzny wsparty jest tekstami korespondencji, dostarczającej cennych i wielostronnych danych, uzupełniających znaczenie i poszerzających wartość rysunków.

Katalogowanie dokumentacji rysunkowej w aktach KRSW przeprowadzane jest zasadniczo w oparciu o „Instrukcję w sprawie porządkowania archiwalnego zasobu kartograficznego”². Wzorcowa karta katalogowa posiada 10 rubryk, które zawierać powinny kolejno: 1. Hasło miejscowe, 2. Sygnaturę, 3. Tytuł oryginalny, 4. Datę, wykonawcę, miejsce powstania, 5. Skalę, 6. Ewentualne sygnatury wcześniejsze, 7. Opis (wymiary, technikę, stan zachowania), 8. Znak archiwum, 9. Znak zespołu, 10. Uwagi.

Schemat ten został przyjęty z pewnymi uzupełnieniami, wynikającymi z charakteru materiału i przystosowania katalogu do użytku konserwatorów oraz historyków architektury i urbanistyki. Tak więc np.: w rubryce 3., w wypadku gdy sformułowanie oryginalnego tytułu nie oddaje rzeczywistej wartości rysunku — zamieszcza się krótki opis uzupełniający. Np. tytuł: „Facyata Ratusza z Kramamy, w Mieście Maryampolu budować się mającego” — uzupełniona jest w nawiasie informacja: (Elewacja jednopiętrowego murowanego ratusza z parterowymi skrzydłami, mieszczącymi kramy; plan parteru całości oraz na doklejkę plan piętra części centralnej). Albo: „Plan restauracyjny zdarzonej dnia 20 września 1833 roku w Mieście Rządowem Łozdzieje pogorzeli” — wyjaśniony jest dodatkiem: (Plan miasta z zaznaczeniem wypalonej oraz pozostałej zabudowy i naniesieniem linii regulacyjnych).

W rubryce nr 10 przyjęto zasadę następującą: podaje się przede wszystkim bezpośrednio informację, dotyczącą okoliczności powstania rysunku, a więc dokument, do którego rysunek stanowi załącznik, określony przy pomocy nazwy (raport, protokół, petycja), daty, sygnatury i krótkiej wiadomości o rodzaju sprawy, (o ile to możliwe w oryginalnym brzmieniu, w jakim podawano zwykle streszczenie pisma na jego marginesie). Następnie podaje się, zawsze w dosłownym tekście, napisy objaśniające, zamieszczone na rysunku oraz adnotacje urzędowe. Prócz tych danych, w niektórych,

dość licznych wypadkach, zamieszcza się w tej rubryce wyciągi z akt, dotyczące rysunku, lub związanych z nim spraw. Wyciągi te nie mają za zadanie wyczerpania materiału zawartego w aktach, a związanego z katalogowanym rysunkiem; stanowią tylko sygnalizację istniejącej i poruszonej w związku z nim problematyki, ewentualnie, egzemplifikację charakterystycznego stanowiska, zajmowanego wobec określonych zagadnień, lub uzupełnienie danych rzeczowych. Tego rodzaju wyciągi sporządza się i zamieszcza tylko w związku z cenniejszym lub ciekawszym obiektem, albo w wypadku natrafienia na szczególnie interesujący tekst, pośrednio, lub bezpośrednio związany z rysunkiem. Zawsze natomiast podaje się oczywiście wyciągi, lub sygnalizuje dokumenty, na podstawie których ustalone zostały dane podstawowe (o ile nie ma ich na rysunku), takie jak: nazwisko autora, data, czy nazwa miejscowości. W wypadku, gdy związana z rysunkiem sprawa jest przedmiotem długotrwałej korespondencji — sygnalizuje się jej przebieg wyliczeniem sygnatur ważniejszych pism, w ciekawszych wypadkach streszczając jej kolejną fazę. W tejsze rubryce wreszcie, w ustępie oznaczonym literami NB. — Nota Bene — zamieszcza się odautorskie uwagi i spostrzeżenia, ewentualne wątpliwości i przypuszczenia, powstałe przy katalogowaniu danego obiektu.

Sporządzanie wyciągów, które nasuwa pewne wątpliwości natury metodologicznej, wydaje się celowe, o ile nie stawia im się wymagań, którym w założeniu nie mają sprostać. Dokonywane są one w oparciu o możliwie pełną znajomość dokumentacji, jaka zachowała się w aktach odnośnie sprawy, której dotyczy rysunek; sygnalizują istnienie tej dokumentacji, orientują w jej charakterze i najważniejszych problemach, istotnych także z ogólnego, historycznego punktu widzenia — ale jej nie wyczerpują. Jak wszelkie wyciągi, posiadają one wartość względną, tym niemniej w praktyce mogą okazać się przydatne.

W chwili obecnej skatalogowanych jest ponad 800 rysunków, co stanowi trzon włączonej do akt dokumentacji graficznej. O ile można wnieść na podstawie dotychczas prowadzonej kwerendy — zbiór ten powinien się ostatecznie zamknąć ilością ponad 1000 obiektów. Jednocześnie z katalogowaniem zapoczątkowano mikrofilmowanie całej opracowywanej dokumentacji (z uwzględnieniem akt związanych z rysunkami). Niestety akcja ta natrafiła na trudności natury administracyjnej, które, miejmy nadzieję, uda się kiedyś przezwyciężyć. Dotychczas zmikrofilmowanych jest ok. 300 pozycji.

Ilość opracowanego dotychczas materiału pozwala już na określenie wstępne jego wartości i treści. Przede wszystkim informuje on bezpośrednio o obiektach i sprawach, w związku

² Załącznik do Zarządzenia Nr 22 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z 20 września 1956 r.

z którymi wykonano rysunki. W tym zakresie zawiera on obfity repertuar danych ilustrujących charakter ówczesnej gospodarki miejskiej. Informuje o podjętej na wielką skalę akcji budowlanej, melioracyjnej, regulacyjno-urbanistycznej, o ochronie przeciwpożarowej (przez odpowiednie zabezpieczenia i popieranie murowanego budownictwa), o zarządzeniach sanitarnych, inwestycjach gospodarczych i usługowych. Całokształt odbijającej się w zachowanych dokumentach polityki miejskiej, imponuje nowoczesnością metod i postulatów, noszących wyraźne piętno racjonalistycznych idei Oświecenia. Można też obserwować wpływ tej ideologii na stopniowe przekształcanie się stosunków społecznych w duchu rosnącego poczucia praworządności i odpowiedzialności, zarówno ze strony władzy, jak i obywatela, obok nieodłącznych od funkcjonowania centralistycznego aparatu administracji, typowych przejawów biurokratycznego formalizmu.

Prócz tych danych, bezpośrednio zawartych w materiałach, lub uogólnień wynikających automatycznie z ich zestawienia — inwentaryzowana dokumentacja dostarcza różnorodnych wskazówek, nieprzewidywanych pierwotnie przez jej autorów, stanowiąc bogate źródło wielostronnych informacji, przydatnych ze stanowiska problematyki historyczno-kulturalnej. Wspomniałam już o bardzo cennych rysunkach, odtwarzających ówczesny stan obiektów z poprzednich stuleci, zazwyczaj w związku ze skazaniem ich na rozebranie lub przebudowę, a w każdym razie wielokrotnie od tego czasu przekształcanych. Również plany urbanistyczne rejestrują zachowane w I poł. XIX w. stare układy miejskie, przy czym w licznych wypadkach szczegółowo odtworzona zabudowa ukazuje w miniaturowym zarysie plany (a nawet czasem elewacje) głównych budynków, kościołów, zamków, ratuszy, pałaców, karczem itp. Mówią ponadto o stosunku ilościowym architektury murowanej i drewnianej, o stanie ludnościowym, o sytuacji ekonomicznej i zawodach mieszkańców i o ich codziennych potrze-

bach, o stosunkach społecznych i organizacji codziennego życia w mieście. Projekty różnorodnych typów budowli ukazują adaptację formuł stylowych do przyjętego standardu i potrzeb lokalnych, ilustrują działalność poszczególnych architektów (np. bogatą działalność H. Marconiego dla prowincji). Rysunki w połączeniu ze świadectwami pisemnymi wyraziście odtwarzają rozwój i charakter poglądów estetycznych w architekturze i urbanistyce; ukazują ewolucję stosunku do zabytków i początki ich świadomej ochrony i restauracji; dostarczają różnorodnych świadectw o kulturze duchowej, obyczajowej i materialnej, o rozwoju i charakterze społecznej świadomości swego czasu.

Oczywiście wszystkie te wartości tkwiące w katalogowanym materiale, wystąpią w całej pełni dopiero po zakończeniu inwentaryzacji i wprowadzeniu układu alfabetyczno-chronologicznego wedle haseł topograficznych oraz po sporządzeniu indeksów imiennych i rzeczowych. Wówczas dopiero spotkają się ze sobą sprawy rozproszone fragmentami po całym zespole, ukazując plastyczny obraz poszczególnych zagadnień. Akta KRSW stanowią zbiór znany i wykorzystywany przy wielu okazjach — mimo to uporządkowanie i ewentualne opublikowanie całości materiału rysunkowego może, oprócz ujawnienia pewnej ilości dotychczas nieznanymi obiektów, stworzyć zupełnie nowe perspektywy i wyłonić niezauważone dotychczas zagadnienia. Wiek XIX coraz uparciej wchodzi na warsztat historyka sztuki i kultury. Materiał z akt KRSW naświetla pod tym względem okres swego powstania; dostarcza pewnej ilości danych o sprawach wcześniejszych — oraz stwarza podstawę wyjściową do badania zjawisk z drugiej połowy stulecia, tej „ciemnej epoki”, która czeka na swoich odkrywców.

dr Maria Łodyńska-Kosińska
Ośrodek Dokumentacji Zabytków
Warszawa

CATALOGUE DE LA DOCUMENTATION DES OBJECTIFS DE L'ARCHITECTURE ET DE L'URBANISME DANS LES ACTES DE LA COMMISSION GOUVERNEMENTALE DES AFFAIRES DE L'INTÉRIEUR

Dans le cadre des travaux menés par le Centre de Documentation des Monuments Historiques de Varsovie, on a entrepris la rédaction du catalogue de la documentation graphique en matière d'architecture et d'urbanisme faisant partie des Actes de la Commission Gouvernementale des Affaires Intérieures (KRSW) aux Archives Centrales des Actes Anciens.

Cette documentation relève principalement des années 1815—1868 mais une certaine quantité de ces actes concerne encore la première quinzaine d'années du XIXème siècle. La rédaction du catalogue ne prend point en considération les documents dits „Varsovia-na” qui seront publiés par les Archives Centrales des Actes Anciens,

Les dessins présentent des plans architectoniques et des plans urbains envoyés à la „KRSW” afin de concerter avec les autorités centrales, les investissements entrepris dans les villes. A côté de l'architecture de l'habitat, il y a des projets de bâtiments d'utilité publique destinés à des fins diverses telles que: bureaux, services, production, culture etc. Les projets des églises n'entrent pas dans le cadre de ce matériel, faisant partie d'autres ensembles archivaux. Les plans urbanistiques ont été envoyés à la Commission, en rapport à l'action de régulation des rues menée de façon intensive et celle des améliorations générales (pavage, canalisation etc).

Le classement du matériel s'effectue à la base des principes appliqués dans l'élaboration des collections cartographiques archivales, avec quelques modifica-

tions résultant du caractère de ce matériel et du fait que le dit catalogue est destiné aux conservateurs et aux historiens de l'art et de la culture. Le nombre des positions du catalogue dépassera probablement 1.000 objectifs (actuellement — plus de 800 dessins ont été catalogués).

Le matériel ainsi élaboré fournit de multiples informations directes et indirectes sur le caractère de la politique urbaine en Pologne à l'époque; il transmet la documentation concernant les nombreux monuments et ensembles historiques, il illustre l'activité de certains architectes. Et, en plus, il présente de multiples contributions à l'histoire de la formation de la conscience sociale et culturelle de la 1ère moitié du XIXème siècle fortement influencée par les idées rationalistes du siècle précédent.